

بدون تردید آفتهای زیبایی اصلی‌ترین آسیب‌های تربیت اخلاقی و اجتماعی است، و رشد مطلوب شخصیت کودکان و نوجوانان در گرو تبلور رفتارهای سالم، مثبت و پویای اجتماعی آنان می‌باشد.

کودکان و نوجوانان بیشتر از دیگران رفتارهای فردی و اجتماعی الگوهای بزرگسال را کنجکاوانه مورد توجه قرار می‌دهند و با الگوهای مطلوب خود همانندسازی می‌کنند. لذا همواره کلام بجا و به موقع، صحیح و دقیق، مفهوم و رسا، گزیده و متین، مفید و ثمربخش الگوهای بزرگسال، پدران و مادران، معلمان و مسؤولان؛ بیشترین تأثیر را بر نگرش و شخصیت مخاطبان، بالاخص کودکان و نوجوانان می‌گذارد.

در حقیقت کلام و گفتار انسان ملاک ارزیابی و معیار اصلی قضاوت دیگران نسبت به ویژگیهای شخصیت فردی و اجتماعی و

آسیب‌شناسی

تربیت اجتماعی

"شایعه"

هرچه بیشتر اولیاء و مربیان ارجمند، با توجه به ماهیت شایعه و نقش بازدارنده آن در تربیت اجتماعی انسانها، ابعاد مختلف "شایعه" در تعامل اجتماعی مورد بررسی قرار گیرد.

همه ما براین باوریم که انسان اصالتاً موجودی اجتماعی و نیازمند ارتباط با دیگران است. تبادل اندیشه و احساس، دریافت و ارائه اطلاعات، اساسی ترین عامل ارتباط بین فردی و شاخص پویایی حیات اجتماعی انسان است. بدون تردید رشد مطلوب شناختی و تحوّل منش اجتماعی انسان در گرو ظرفیت و قابلیت وی در چگونگی دریافت و پردازش و ارائه و مبادله اطلاعات و تولید اندیشه برتر است. اما واقع امر این است که همواره در ارتباطات اجتماعی بخش قابل توجهی از گفته‌ها، شنیده‌ها و محاوره‌های روزانه ما را شایعات یا خبرهای ساختگی تشکیل می‌دهد. ما غالباً در صحبت‌ها و گفت‌وگوهای دوستانه راجع به مسائل متنوعی صحبت می‌کنیم و بعضاً خواسته و ناخواسته شایعات بی‌اساس و اطلاعات بیهوده‌ای را ردّ و بدل می‌نماییم. بسیاری از اوقات در جمع‌های صمیمی و دوستانه، طرح شایعات و خبرهای بی‌محتوا هدفی جز گذراندن وقت به همراه ندارد.

پدیده شایعه کم و بیش در همه جوامع رواج دارد، اما در جامعه‌ای که مردم با فقر اطلاع‌رسانی سریع و دقیق مواجهند و در بین گروهها و جمعیت‌هایی که به لحاظ سادگی، زودباوری و تأثیرپذیری؛ آمادگی روانی بیشتری برای دریافت و انتقال شایعه دارند، رونق بیشتری دارد.

قدرت شایعه با توجه به ماهیت، گستردگی و قدرت تأثیرگذاری آن در بین گروههای

قابلیت‌های ذهنی اوست، و به همین دلیل نحوه سخن گفتن و آهنگ کلام پدران، مادران و معلمان از جمله عوامل مؤثر در پدیدآیی احساس خوشایند کودکان نسبت به ایشان و همانندسازی بیشتر با آنان است.

محورهای اصلی تربیت اجتماعی در جامعه اسلامی بر پایه رشد مطلوب زبان و سلامت کلام استوار است.

دستگاه شنوایی کودکان و نوجوانان نسبت به صحبت‌ها و قضاوت‌های دیگران بسیار حساس است، بنابراین بایسته آن است که در حضور آنان جز سخن آرام و نیکو چیزی به زبان نیاوریم.

"دروغ" ریشه هر فسق و نفاق و عامل هر اضطراب و اصلی‌ترین آفت تربیت اجتماعی است. غیبت، تهمت، افترا، فحش و ناسزا، پرخاشگری، تحقیر و تمسخر، فضولی و اشاعه رفتارهای نامطلوب دیگران، حسادت، خودستایی و انانیت و تهدید و ارباب از اصلی‌ترین آفتها و آسیبهای رشد بهینه شخصیت اجتماعی است.

اما در کنار این قبیل آفت‌های اجتماعی پدیده "شایعه" و آثار شوم آن در جامعه می‌بایست بیش از پیش مورد توجه باشد. به نحوی که یک باور و فرهنگ عمومی در خانه، مدرسه و جامعه نسبت به شایعه‌گریزی و شایعه‌سنیزی به وجود آید.

"شایعه" عمدتاً به تنهایی بسیاری از آفت‌های تربیت اجتماعی را به همراه دارد و غالباً آمیزه‌ای از دروغ، غیبت، تهمت، افترا، اشاعه فحشا، تحقیر و تمسخر و حسادت، ساختار یک شایعه را تشکیل می‌دهد.

در اینجا سعی می‌شود به منظور آگاهی

حاکم بر "شایعه" و شناخت روشهای پیشگیری و کنترل آن، گامهای عملی جدی و مؤثر برای امنیت و سلامت روانی جامعه برداشته شود.

شایعه چیست؟

شایعه، خبر یا اطلاعات تأیید نشده‌ای است که مورد توجه گروه یا جمعیت خاصی است و برای ایجاد باور نزد دیگران، معمولاً از فردی به فرد دیگر به طور شفاهی و بدون هیچ‌گونه اطمینان و دلیل و مدرک کافی انتقال می‌یابد. به عبارت دیگر شایعه طرح کردن و شیوع دادن خبر یا ادعایی است که همواره هاله‌ای از شک و تردید آن را دربر گرفته است.

شایعه خط باریکی بین واقعیت و سراب ترسیم می‌کند.

شایعه عمدتاً مربوط به وقایع و رویدادهای مهم، اشخاص مشهور، مسؤولان، قشرهای مختلف مردم، سازمانها و نهادهاست.

شایعه، موضوع ظاهراً مهمی است که بدون اینکه صحت و سقم آن معلوم باشد، انتشار می‌یابد.

شایعه پدیده‌ای است که می‌آید و می‌رود. به دیگر سخن، شایعه اساساً در موقعیت خاص و به صورت موقت و گذرا پدیدار می‌گردد و گاه شایعات کهنه در موقعیت‌های جدید یا مشابه ظاهر می‌شود. معیار تشخیص شایعه از خبر، خرافات از علم، ساده‌لوحی و زودباوری از بصیرت و دانایی همان دلایل متقن و شواهد مطمئن است.

منبع شایعه همیشه مبهم و نامشخص است. خبر مورد تأیید واقع می‌شود، در حالی که شایعه همیشه مورد تأیید قرار نمی‌گیرد. به

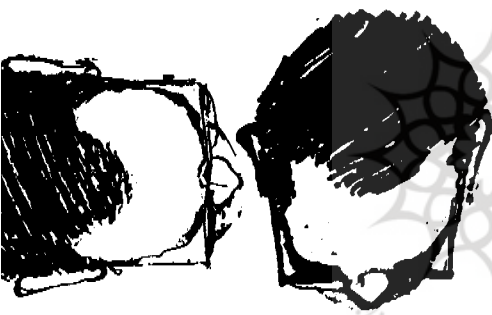
مختلف مردم به گونه‌ای است که می‌تواند اضطراب اجتماعی را افزایش دهد و میزان بهره‌وری و تولید را کاهش داده، چرخه اقتصاد را فلج نماید؛ اعتبار اجتماعی افراد یا نهادها، سازمانها و مؤسسات را خدشه دار سازد و بی‌اعتمادی و بدبینی و سوءظن و سستی باورها را نسبت به سلامت اشخاص و واقعیت‌ها و پدیده‌های مختلف جامعه رواج دهد.

گاهی یک شایعه بطور فوق‌العاده قوت می‌یابد و آنچنان در اذهان آحاد مردم رسوخ می‌کند که اطلاعیه‌ها و توضیحات منابع رسمی دولتی هم به سهولت نمی‌تواند آن را تکذیب کند و از افکار مردم خارج نماید.

گرچه انتشار شایعه در هر زمان و در هر شرایط و موقعیت اجتماعی می‌تواند نشانی از یک مشکل روانی - اجتماعی در ابعاد مختلف باشد، اما رواج شایعه در بحرانهای سیاسی، نظامی، اقتصادی و اجتماعی فوق‌العاده قابل توجه است. فی‌المثل در دوران جنگ، شایعات می‌تواند موجبات ضعف روحیه رزمندگان و تهدید امنیت ملی را فراهم آورد. گاه شایعه یا اخبار بی‌اساس در دوران جنگ می‌تواند موجب به صدا درآمدن آژیرها و آماده باشهای نابهنگام و غیر ضروری شده، یا زمینه باورها و امیدهای کاذب و غیر معقول را در بین نظامیان و قشرهای مردم به وجود آورد. همچنین شایعات بی‌اساس در دوران جنگ می‌تواند نگرشهای منفی و احساسات نامطلوبی را نسبت به کارگزاران وفادار نظام و فرماندهان نظامی در نزد گروههای مختلف مردم ایجاد کند.^۱ لذا ضرورت دارد به پدیده شایعه در جامعه انقلابی و در حال تحول ایران اسلامی بیش از پیش توجه گردد و با آگاهی به مبانی روان‌شناختی

شفاهی باشد، اما این روش ناپسند نیز می‌تواند نیروی تخریبی بیشتری داشته باشد.

برای اینکه در زندگی روزمره متوجه باشیم که به شایعه گوش می‌سپاریم یا اخبار و اطلاعات واقعی دریافت می‌کنیم، می‌بایست همواره به جست‌وجوی دلایل منطقی، معیارهای عقلانی و شواهد معتبر برخیزیم. منابع اخبار رسمی همیشه مشخص و قابل بررسی و ارزیابی است، لیکن همان طوری که اشاره شد سرچشمه شایعات و "اخبار ساختگی" همواره نامعین، تیره و پنهان است.

چگونه و چرا شایعه انتشار می‌یابد؟

به طو کلی، در شرایط و موقعیت‌های زیر زمینه شیوع شایعات بیشتر فراهم می‌گردد:

۱- موضوع و محتوای شایعه یا "خبرساختگی" برای گوینده و شنونده آن مهم بوده، از اهمیت قابل توجهی برخوردار باشد. به همین جهت هر خبری که از اهمیت و برجستگی لازم برخوردار نباشد فضایی برای سیر و سفر نمی‌یابد. اما اگر موضوع شایعه از نظر مردم بسیار مهم و حیاتی باشد به سرعت

همین دلیل، بعضی از جامعه‌شناسان نظیر "تاموتسوشیباتانی" شایعه را "خبرساختگی" نامیده‌اند. زیرا شایعات عمدتاً از جمعی علاقه‌مند به اخبار ساختگی سرچشمه می‌گیرد. شایعه که معمولاً می‌تواند در آن رگه‌هایی از حقیقت نهفته باشد، برای ایجاد باور است، بخصوص زمانی که جامعه با ضعف اخبار صحیح و فقدان منابع موثق اطلاع‌رسانی مواجه باشد.

شایعات اعم از اینکه به ظاهر مثبت یا منفی باشند، هدفی جز تخریب روانی و افشاندن تخم بی‌اعتمادی به همراه ندارند.

با این که اساساً بستر اصلی جریان انتشار و انتقال شایعه محاوره‌های بین فردی است که به صورت‌های جدی، هیجانی یا لطیفه‌گویی قابل ملاحظه است، اما متأسفانه این نیز درست است که بعضاً برخی از شایعات یا "اخبار ساختگی" در روزنامه‌ها و مجلات و خبرنامه‌های رسمی درج می‌شود و به امواج رادیویی راه پیدا می‌کند.

در حقیقت انتقال شایعه از طریق جراید و مطبوعات مستقل، خبرنامه‌ها و منابع وابسته به دولت و کارگزاران نظام از قدرت تخریب روانی - اجتماعی بیشتری برخوردار خواهد بود. لذا در جوامعی که قانون مطبوعات به طور جدی حاکم و نافذ است و حقوق افراد حقیقی و حقوقی رعایت می‌گردد، مدیران و سردبیران مطبوعات بسیار مراقب هستند که به جای اخبار موثق "شایعه‌ای" را انتشار ندهند. البته انتشار شایعه از طریق اعلامیه‌ها، جزوات، شب‌نامه‌های بی‌نام و نشان نیز در بعضی از جوامع معمول است. هرچند دامنه این شیوه از انتشار شایعه نمی‌تواند به گستردگی انتقال

منتشر شده، در هر محله و خانه و کوچه و خیابان و تاکسی و اتوبوس و قطار و هواپیما و ... راهی و جایی برای خود پیدا می‌کند. این شایعه به گلوله برفی رها شده در سرازیری تپه‌های پر از برف می‌ماند که هرچه بیشتر می‌رود بزرگتر می‌شود.

۲ - شرایط اجتماعی به گونه‌ای باشد که اخبار صحیح و واقعیت‌ها در هاله‌ای از ابهام قرار گرفته باشد. به دیگر سخن، وقتی ما حقیقت را می‌دانیم دلیلی برای گوش دادن به شایعه وجود نخواهد داشت. اهمیت و حساسیت این دو مسأله به گونه‌ای است که می‌توان گفت قانون اصلی شایعه در همین دو اصل خلاصه می‌گردد.

آلپورت^۳ روان‌شناس شهیر که برای نخستین بار در جنگ دوم جهانی به طور علمی پدیده شایعه را مورد بررسی و ارزیابی قرار داد، اعتقاد دارد که شایعه حاصل اهمیت مسأله^۴ مورد بحث برای گروه یا جمعیت هدف است. در وضعیت ابهام و فقر نظام اطلاع‌رسانی صحیح در جامعه، فی‌المثل در زمان جنگ، به سبب ابهامات موجود و اطلاع‌رسانی محدود، شایعه به اوج خود می‌رسد و وقایع و رویدادهای نظامی بیشترین توجه را به خود جلب می‌کند.

اگر شایعه یا خبر ساختگی از نظر مردم یک محله، شهر یا کشور از اهمیت لازم برخوردار نباشد و مردم نسبت به آن در وضعیت ابهام آمیزی قرار نگرفته باشند، نمی‌تواند به طور طبیعی انتشار یابد. مثلاً برای مردم کشور ما شایعه آلودگی همبرگر مک دونالد آمریکا چندان اهمیتی ندارد و یا شایعه گرانی فوق‌العاده قیمت شتر در بعضی از کشورهای

عربی اهمیت چندانی برای اروپایی‌ها و آمریکایی‌ها نمی‌تواند داشته باشد، و لذا مردم دلیل و انگیزه لازم را برای اشاعه این شایعه در خود نمی‌بینند. علاوه بر دو عامل مهمی که بدان اشاره شد، دو عامل دیگر نیز می‌تواند در اشاعه شایعه کاملاً مؤثر باشد که در اینجا به عنوان اصل سوم و چهارم از آنها یاد می‌شود.

۳ - نگرانی و اضطراب شخصی: زمانی که درصد قابل توجهی از قشرهای مختلف جامعه در زندگی فردی و حیات اجتماعی خود به دلایل گوناگون، از جمله فشارهای روانی - اجتماعی و ناامنی سیاسی همواره به طور جدی نگران و مضطرب باشند، زمینه شیوع و انتشار شایعات بیشتر فراهم می‌گردد. همه انسانها نیاز دارند که از نوعی تعادل عاطفی و بهداشت روانی برخوردار باشند. وجود نگرانی مزمن و اضطراب مداوم آفت تعادل عاطفی، بهداشت روانی و تمرکز و خلاقیت ذهنی است. همه افراد به طور خودآگاه و ناخودآگاه، مستقیم یا غیرمستقیم، برای حفظ حیات روانی خود به دنبال آرامش و سکینه خاطر و به زبان دیگر تعادل جویی و بازبانی سلامت روانی خویشند. افراد مضطرب، نگران و پریشان همانند کسانی هستند که پیوسته به دنبال گمشده خویشند. لذا این قبیل افراد در همین جهت و در پی یافتن گمگشته‌های خود، اگر نتوانند با قدرت ایمان و توکل و اخلاص و پالایش روان و تصعید وجود، به اطمینان قلبی و رضامندی درونی نایل گردند، به هر شهر و دیار و فکر و خیال سیر و سفر می‌کنند و با هر غریبه و آشنا هم‌نوا شده، به هر حدیث و سخن روا و ناروا گوش جان می‌سپارند و هر آنچه را دریافت می‌دارند، درست یا غلط، به هنگام و نابهنگام بازگو

بدیهی است فردی که عاقلانه می‌اندیشد و خردمندانه به مسائل می‌نگرد و با بینش و بصیرت شنیده‌ها و خوانده‌ها را مورد نقّادی و ارزیابی قرار می‌دهد، در مقابل شایعات ایستادگی و سماجت بیشتری دارد و شخصیتش در برابر امواج ویرانگر شایعات مقاوم است. افرادی که با بهره‌مندی از سلامت روان و اندیشه‌ی متعالی و خلاق به پدیده‌ها و رویدادهای اجتماعی می‌نگرند به هنگام مواجه شدن با سخن لغو، بدون تغییر وضعیت روانی و نشان دادن حالات احساسی و هیجانی، و تأیید یا تکذیب آنی، با تأمل و تعمق به طور مستقیم و غیرمستقیم در پی واریسی شواهد علمی و دلایل منطقی و مدارک مستند بر می‌آیند. کسی که هوشیارانه و عاقلانه انواع اطلاعات دریافتی را مورد ارزیابی قرار می‌دهد، کمتر اسیر شایعات می‌گردد.

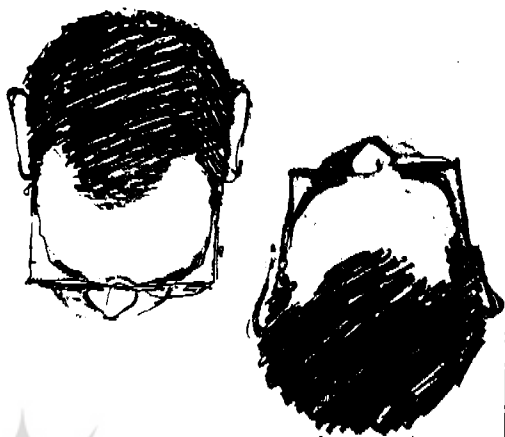
پاورقی‌ها:

۱ - گاه امیدهای کاذب و دل بستگی‌های شدید به رویدادهای غیرمعقول که صرفاً در نتیجه شایعات پدیدار می‌گردد می‌تواند موجبات یأس و ناکامی ناشی از عدم تحقق امیدها و بالطبع افسردگی‌ها و بعضاً مرگهای ناگهانی را فراهم آورد.

2 - TAMOTSU SHIBUTANI

3 - G.W. ALLPORT

۴ - اهمیت مسأله X ابهام در جامعه = شایعه
 ۵ - "الا بذکر الله تطمئن القلوب" (قرآن کریم). در حالی که فقط با یاد خدا قلبها آرام می‌گیرد.
 ۶ - ... اذا مرّوا باللغو مرّوا کراماً (سوره فرقان)

می‌کنند تا شاید آرام گیرند.^۵ در حقیقت شایعه با ناامنی و اضطراب به گونه‌ای همراه است که هر قدر عدم امنیت روانی و اضطراب در میان مردم فزونی یابد، به همان میزان شایعات بیشتر منتشر می‌شود. برعکس، افرادی که از آرامش روانی بیشتر برخوردارند، کسانی که با ایمان و سکینه قلبی و در نهایت اخلاص و کرامت شخصیت در نیل به هدفهای متعالی گام برمی‌دارند، هرگز توجهی به شایعات نداشته، از کنار هر آنچه بیهوده و لغو است با صلابت می‌گذرند.^۶

۴ - استعداد شایعه‌پذیری : همیشه رونق بازار شایعات را می‌توان در میان افراد و جمع‌های ساده اندیش و زودباور مشاهده کرد. افراد ساده و خوش‌باور که عمدتاً احساسات آنان بر عقل و منطق‌شان غالب می‌آید، سوداگران ارزان قیمت فرآورده‌های ذهنی قلبی، یعنی "شایعات" هستند.